

слухняна поведінка громадян, їх особиста участь в охороні правових норм, самовиховання особистості.

Отже, вирішальним чинником правового виховання молоді є висока правова культура кожного громадянина України, а також внутрішня потреба жити і діяти відповідно до норм права, активна соціальна і громадська позиція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх: монографія / І. І. Ковальова, А. О. Смоктьї, В. В. Вітвіцька та ін. ; за заг. ред. Г. В. Гребенькова. – Донецьк, ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – 188 с.
2. Голосніченко, І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // Право України. – 2005; Давид, Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози: пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
3. Саидов, А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
4. Сюкияйнен, Л. Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
5. Львова, О. Л. Правові документи про права людини в ісламі: характерні риси / О. Л. Львова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008. – № 4. – С. 12–19.

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук, асистент

ЗВИЧАЙ І РЕЛІГІЯ ЯК ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КИТАЇ, ЯПОНІЇ ТА КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

В азійському й арабському східних регіонах діють два типи правових систем, що залежно від своїх джерел сформовані у дві правові сім'ї: традиційну (Китай, Японія, Монголія, Малайзія, африканські країни), де право ґрунтується на звичаях, та релігійну (країни Арабського Сходу, Індія, Ізраїль), де право ґрунтується на релігійних доктринах. Звичай і релігія визначають там не тільки головні засади і принципи правового виховання, а й у цілому ставлення до права як такого.

Сьогодні, коли Україна активно інтегрується у міжнародний правовий простір, радикально змінює свою міграційну політику і стає багатоетнічною державою, дослідження досвіду правового виховання східних країн набуває надзвичайної актуальності.

Правові системи Китаю та Японії належать до підсистеми далекосхідного типу в складі традиційної правової сім'ї. Основи правового виховання у

цих країнах обумовлені такими загальними особливостями: визнання звичаїв і традицій основним джерелом права; негативне ставлення до законодавства як неприродного джерела права; ігнорування державних юридичних структур (зокрема, інституту судової влади) та заміщення їх самокерованими суспільними структурами, що діють на основі норм звичаєвого права; слабкий розвиток юридичної інфраструктури (юридичної практики, системи освітніх закладів з підготовки юристів) [1, с. 318].

Основою морального, релігійного і правового виховання в Китаї є вчення Конфуція, який висував на перше місце питання соціальної етики і моральності, відносячи до моралі «п'ять добродійностей»: людинолюбство, обов'язок, норми поведінки, знання та відданість. Людинолюбство втілює у собі найкращі моральні цінності і норми поведінки людини: милосердя, стриманість, скромність, доброту, співчуття, правдивість, щирість.

Сфері особистих прав китайці приділяють невелику увагу. Стан конституційних прав і свобод людини в Китаї незначною мірою відповідає міжнародним стандартам. Головне місце у законодавстві посідають права громадянина КНР. Однак серед них відсутні норми про свободу думки (адже фактично панує диктатура комуністичної партії), право на життя. І тому не дивно, що КНР посідає одне з перших місць у світі за винесенням смертних вироків. Китайці традиційно мають високий ступінь патріотизму і громадської відповідальності. Їх конституція містить великий перелік обов'язків громадянина, досить мало уваги приділяє його правам.

Теоретики відверто визнають незначну роль права в регуляції соціальних відносин у Китаї. До юристів китайці ставляться із недовірою, вважаючи, що, використовуючи абстрактні норми, вони створюють перепони для досягнення компромісів, чим сприяють недостойній егоїстичній поведінці громадян. У будь-якому разі конкретне правове рішення має відповідати справедливим і гуманним почуттям, а не бути втиснутим у рамки юридичної схеми. Так, відшкодування шкоди не повинно лягати непомірним тягарем на плечі боржника та вести його родину до банкрутства. Згідно з китайською традицією, спірні питання мають вирішуватися на основі почуття гуманності, потім – ритів (звичайних правил і прав), згодом – розуму і лише після цього може послідувати звернення до права. Закони для китайців не є нормальним засобом вирішення конфліктів між людьми. Їх корисна роль обмежується тим, що вони пропонують зразки поведінки та застерігають тих, хто міг би поводитися антисоціальним чином [2, с. 364].

Традиційна китайська концепція не заперечує право як таке, але визнає при цьому, що воно для тих, хто не піклується про мораль – для невинуватих злочинців, нарешті, для іноземців, яким чужа китайська цивілізація. За легендою, право (фа) винайшов варварський народ, міао у XXIII ст. до н. е. (Бог пізніше знищив цей народ). Про це один із афоризмів Конфуція: «У варварів

за часів держави гірше, ніж у китайців без неї». Китайський народ, на його думку, чудово обходиться без права. Він вважає за краще не звертатися до суду, а регулювати міжособистісні стосунки так, як йому підказує совість, наслідуючи не праву, а згоді і гармонії. Цю гармонію легко відновити, оскільки китайці шукають причини конфлікту не у злій волі супротивника, а у своїх помилках, хибах. В атмосфері, де кожний готовий визнати власні помилки, людей неважко змусити піти на поступки та погодитися на втручання посередника; крім того, страх перед суспільною думкою може надати цій згоді примусового характеру.

Потрібні великі зміни менталітету раніше, ніж у Китаї буде сформована справжня правова система. У цій статичній структурі суспільства основними морально-правовими принципами і цінностями залишаються: синівська любов, самодисципліна, підкорення вищим за ієрархією, пріоритет інтересів суспільства над особистими, заборона будь-яких ексцесів, обурень і конфліктів. Важливо, що саме ці моральні цінності виявилися запорукою правопорядку, а не навпаки: жорсткі правові інститути – запорукою моральності і високого рівня правового виховання китайців.

Право Японії розвивалося під значним впливом філософських, культурних і юридичних концепцій Китаю. Але сьогодні законодавство Японії є змішаним, у ньому присутні як традиційні елементи, так і елементи романо-германського і англо-американського права. Проте там одним із офіційних джерел права, поряд з нормативно-правовими актами і договорами визнаються звичаї. Навіть саме ставлення японців до права визначається традицією та звичаєм і тому значно відрізняється від європейського.

До соціальних чинників, що впливають на законослухняність японців, їх високу правову культуру, належать: високий рівень соціально-економічного розвитку країни; демократичні умови життя суспільства; загальний рівень культури населення. В Японії домінує групово-корпоративна система цінностей, яка ґрунтується на постулаті, згідно з яким особа – лише частинка всесвіту і суспільного ладу. Кожен покликаний відігравати власну роль у суспільстві, добровільно підпорядковуватися вищим цілям, виконувати свої обов'язки і реалізовувати своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими. Справжній японець живе відповідно до своїх громадських обов'язків. Він добровільно підпорядковується груповим або суспільним цілям, що перебувають у певній ієрархії (нація, товариство, робоча бригада, сім'я). Японська сім'я виховує здатність особистості ефективно використовувати навички і вміння самоконтролю, адекватно оцінювати ситуацію, підтримувати громадський порядок, співпрацювати з людьми, створювати колектив.

Японія – країна, що має найнижчий рівень злочинності серед індустріально розвинених держав світу. Успіхи кримінальної політики пояснюються передусім невикористанням у боротьбі зі злочинністю кримінально-правових

каральних заходів, а навпаки, застосуванням усіх засобів соціального контролю і ресоціалізації злочинців, що є у розпорядженні суспільства і держави. Важливим надбанням японського досвіду є поєднання формального і неформального, традиційного, соціального контролю за поведінкою громадян, створення загальнонаціональної системи захисту соціальних цінностей із широкою участю всього населення. Японська кримінальна політика орієнтована перш за все на профілактику злочинності, хоча водночас слід зазначити факт збереження в Японії смертної кари через повішення.

Важливу роль у кримінальній політиці та правовиховній стратегії у Японії відіграють сімейні суди. Вони виконують дві основні функції: розгляд віднесених до їх компетенції цивільно-правових справ та вирішення справ неповнолітніх. Для виконання першої функції при сімейних судах як допоміжні органи існують примирні комісії, у кожному з яких входять судді і представники населення. Майже всі спори між членами сім'ї вирішуються за участю посередників, на підставі звичаїв і без судового втручання, з метою збереження добропорядної репутації сторін. Адвокати не відіграють при цьому майже ніякої ролі. Навіть відповідно до японського Цивільного процесуального кодексу (ст. 136) суддя повинен у ході процесу постійно намагатися привести сторони до примирення. Активну участь у різних формах правового виховання, формування правової культури, профілактики правопорушень беруть громадські об'єднання Японії. Найкращим варіантом вирішення конфлікту вважається не судове рішення, а відмова від позову і любовна згода.

Свою специфіку мають джерела правового виховання мусульман. Їх поважне ставлення до права пояснюється не стільки свідомим емоційно-вольовим визнанням ними норм права, скільки побоюванням божественних «санкцій» унаслідок недотримання цих норм (страхом божим). Мусульмани визнають конструктивну роль Страшного суду в удосконаленні людини на шляху до Бога. А оскільки право шаріата – один із засобів людського вдосконалення, то єдиним джерелом правового виховання виступають воля Аллаха та релігійна самосвідомість мусульманина, орієнтована на ідею спасіння. Шаріат є головним арбітром і остаточним авторитетом. Дотримання шаріату – єдина гарантія захисту природних прав громадян.

Недосконалість системи правового виховання, часто низький рівень правової культури населення в ісламських країнах пояснюються, з одного боку, їх обумовленістю середньовічними нормами шаріату, а з другого – недовершеністю внутрішньодержавних механізмів, а саме: відсутність демократії в житті арабського суспільства і підкорення всіх державних органів та структур, у тому числі судових, одній особі та одній політичній партії. Однак низький рівень громадської свідомості і невизнання законодавства компенсуються жорстокістю карних заходів проти правопорушників [3, с. 188].

Порушник норм мусульманського права підлягає не тільки «земній», юридичній, а й «божественній» санкції, причому друге покарання застосовується як у земному житті (релігійна спокута), так і в потойбічному світі, оскільки будь-який правопорушник одночасно є грішником. Земна юридична санкція застосовується головним чином до тих, хто не вірить у небесну кару, а потойбічне покарання очікує на тих правовірних, які продовжують ігнорувати норми мусульманського права. Причому релігійні стимули виявляються настільки сильними, що в окремих сферах суспільних відносин (господарських, сімейних) норми права виконуються практично без втручання держави, оскільки випадки їх порушення є виключно рідкісними. Мусульманські суди спираються переважно на релігійну совість мусульман, їх добровільну готовність слідувати нормам.

Характерною для мусульманської кримінальної політики є теорія, згідно з якою метою покарання є залякування як потенційних, так і дійсних злочинців. Покарання за таким принципом часто буває несправедливо суворим. У країнах арабського Сходу очевидний пріоритет перед заходами перевиховання і виправлення правопорушників має кримінальна політика. Вона виступає вагомим чинником правового виховання і суспільного правопорядку в арабських країнах.

Отже, арабська концепція правового виховання ґрунтується на постулатах ісламу; правова свідомість мусульманина виступає складовою його релігійної свідомості, а правове виховання – відповідно складовою його релігійного виховання. В концепції прав людини пріоритет, традиційно для Сходу, віддається правам громади, общини, клану над особистими [4, с. 14]. Проте основним джерелом і критерієм оцінювання правової поведінки мусульманина виступає не родина і суспільство, а воля Аллаха, слідування якій ґрунтується на вірі, самодисципліні та підкріплюється караючими нормами шаріату.

Арабські та азійські країни нині слідують політиці «дистанціювання від Європи й Америки та злиття з Азією». При цьому економічне зростання породжує у них почуття могутності і самовпевненості. Це означає, що Захід стрімко втрачає можливість примушувати країни Азії наслідувати своїм стандартам у галузі прав людини та інших цінностей.

Таким чином, в основі сутнісної відмінності азійської системи правового виховання від європейської лежать онтологічні особливості світосприйняття жителів цих регіонів, специфічний спосіб їх буття-у-світі, що водночас визначає етичні основи східної «культури сорому». Згідно зі світоглядом жителів Південно-Східної Азії на першому плані завжди перебуватимуть виховання, переконання і внутрішня відповідальність перед Богом, а не влада, погроза і примус (незгоди повинні нібито «розчинятися», а не вирішуватися). Внаслідок таких поглядів азійці негативно ставляться до ідеї позитивного права з його абстрактністю. Людина не повинна наполягати на своїх особистих правах, оскільки обов'язок кожного – прагнути згоди і забувати про себе в інтересах колективу або заради спокути своїх гріхів перед Богом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давид, Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози : пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
2. Саидов, А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
3. Сюкияйнен, Л. Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
4. Львова, О. Л. Правові документи про права людини в ісламі: характерні риси / О. Л. Львова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008. – № 4. – С. 12–19.

Н. И. Сатохина, кандидат юридических наук

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА И ПРАВОВОГО ОБУЧЕНИЯ: НЕОАРИСТОТЕЛЕВСКИЙ ПОДХОД

Что представляет собой деятельность юриста: теоретизирование, творчество или моральное действие? О какой форме опыта тут идет речь и какого рода знание здесь необходимо? Ответить на эти вопросы – значит понять, чем является преподавание в юридических вузах, какова его цель и соответственно методы.

Интересным в связи с этим представляется неоаристотелевский подход к проблеме соотношения теории и практики, который ныне развивается в рамках герменевтической философии права (Х.-Г. Гадамер, П. Рикер, А. Кауфманн, Ф. Дж. Мутс, Й. Тонтти и др.) и представляет собой попытку восстановить изначальное равновесие этих форм опыта, а также сложность и неоднозначность аристотелевской таксономии.

Так, Аристотель в VI книге «Никомаховой этики» [1] проводит различие между *episteme* (научным знанием), которое выражается в *theoria*, *techne* (знанием в сфере творчества), выраженным в *poiesis*, и *phronesis* (морально-практической мудростью относительно правильных действий в ситуации), выраженным в *praxis* (VI, 1139 b и далее). *Episteme* касается вещей, которые не могут быть иными, чем они есть, *techne* и *phronesis*, наоборот, относятся к вещам изменчивым и предполагают творческую активность. При этом *techne* – сфера производства, тогда как *phronesis* – сфера действия (VI, 1140 a). Исходя из этого, Аристотель различал «мудреца» в смысле «ученый» и «мудреца» в смысле «рассудительный», соответственно сферы *sophia* и *phronesis* (VI, 1141 b и далее). Он разделял рациональную часть души на научную и расчетливую. К первой относится изучение теоретических вещей, т. е. таких, которые не могут быть иными, чем они есть, вещей необходимых. Совершенство этой